

**ԱՍՏԾՈՒ ԵՎ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆԻ ՓՈԽՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՆ
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԵՎ ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՅԱՆԻ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

ՀԱՅԱՐՓԻ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Առերևույթ քիչ են Հովհաննես Թումանյանի և Վահան Թեքեյանի ստեղծագործական «շփման» կետերը: Իրականում խորն են ստեղծագործական աղերսները երկու արվեստագետների միջև՝ Մարդու և Աստվածայինի, երկրի քաղաքական ճակատագրի, արվեստագետի և միջավայրի, սիրո փիլիսոփայության և գրական այլ «փոխհարաբերությունների» անդուլ որոնումներ:

Կյանքը սիրող բանաստեղծի պատասխանատվության փրկարար ցուցիչն է Աստծու հետ նրա հաղորդակցության ներքին խոհը, որն ի հայտ է բերում աշխարհի ու արվեստագետի հարաբերությունը: Կյանքն իր աշխարհիկ վայելքներով հաճախ խլում է բանաստեղծի ստեղծագործական գերագույն պահերից գուցե ամենաթանկագինը:

Մարդկային ոգին և հայոց հոգին երկու բանաստեղծների համար «ազգակցական» արտակցության աղբյուր են: Երկու երգիչներն էլ առանձնանում են հայ գրականության մեջ ոգու և հոգու իրենց տարրնթաց և բազմերես մեկնություններով:

Ոգու փնտրտուքը գալիս է դեռ Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան ողբերգութեան» պոեմից:

Բանալի բառեր - Հովհաննես Թումանյան, Վահան Թեքեյան, ստեղծագործական աղերսներ, Մարդ, Աստվածային, երկրի քաղաքական ճակատագիր, բանաստեղծ, հայ գրականություն, Գրիգոր Նարեկացի, հոգի, ոգի:

Առերևույթ քիչ են եղել Հովհաննես Թումանյանի և Վահան Թեքեյանի ստեղծագործական «շփման» կետերը: Իրականում խորն են ստեղծագործական աղերսները երկու արվեստագետների միջև՝ Մարդու և Աստվածայինի, երկրի քաղաքական ճակատագրի, արվեստագետի և միջավայրի, սիրո փիլիսոփայության և գրական այլ «փոխհարաբերությունների» անդուլ որոնումներ: Հիրավի. *«...այնպիսի հարստություն, ինչպիսին Յովհաննէս Թումանեանի և Վահան Թէքէեանի գեղագիտական համակարգերի համադրումի պայմանութիւնն է, հազուադէպ իրողութիւն է հայ գրականութեան համաբնագրում: Այսօրեղ մենք գործ ունենք ազդեցութիւնների հարուստ աւանդոյթի հետ, որպէզ, ընդունենք, շար են դեռ ամբողջապէս չբացուած ծալքերը: Բաց մրցակցութեան առարկայական հովերի դիմաց առաւել գրաւիչ է ստեղծագործական ներքին շերտերի ճշգրտման ճանապարհը»¹:*

¹ **Դանիէլեան Սուրէն**, Միջուկի տրոհումը / Սփիւռքահայ գրականության պատմություն, գիրք 1, Ներածություն, Երևան, «Զանգակ 97» հրատ., 2011, էջ 70:

Արևմտահայ և արևելահայ գրական ընթացքներում 20-րդ դարի սկզբին մարդկային հոգու բարձր տեսանողին վերաբերում էին իբրև Տեր, Բարձրյալ, կամ պարզապես Աստված, որին հարկ էր անընդհատ ու անընդմեջ բացահայտել հոգու և ոգու սահմանագծերում: Այն անառարկելի մեծություն էր, այն հաճախ բանաստեղծական ներքին եսն էր, այն խղճմտանքի խտացումն էր:

Աստված ինքը սերն էր:

Վահան Թեքեյանի երթը դեպի աստվածային էություն բխում էր ներքին զգացումների շաղախից. նա ապրել էր մեծ քաղաքներում՝ Ստամբուլ, Երուսաղեմ, Լոնդոն, Փարիզ, Համբուրգ, Կահիրե, սակայն միշտ էլ ձգտել էր ներքին մենության՝ վայելելու աստվածային տխրությունը:

Վ. Թեքեյանն աշխարհին ու մարդկանց սիրելու, անմնացորդ նվիրումի հետ մեկտեղ ուներ ինքնամփոփ ու վիրավոր սիրտ, մեկուսացումը աշխարհից ու միջավայրից նրա փրկության հանգրվանն էր, երգերը՝ զուսպ, մեղմ ու ազնվական: Ինքը խոսում էր այդ «լռության» մեջ ներքին հասունացումի մասին, որն ուղիղ ճանապարհով տանում է դեպի ինքնամաքրում, տանում է դեպի կատարսիս, դեպի աստվածային կերպ: Հիշենք իր խոսքը. «*Լաւագոյն սէրը ա'ն է, որ լռութեան մէջ կ'անցնի*»²:

Բնականաբար, զտարյուն հոգևոր վեհ իղձերն են գերիշխում Վ. Թեքեյանի երգերում: Այդ մասին խոսելիս Հ. Օշականը գրում է. «*Մարդ չի կրնար առանց մեղմ արցունքի հեղեղիլ այս չըսուած, այսինքն՝ այնքան զգուշաւոր շեշտերով մըմնջուած ողբին, որ ճակատագիրն է բանաստեղծին: Մինչ ուրիշներ այդ զգայնութիւնները պիտի պոռան, մեր քիղերը թունդ հանելու կամ բռնի մեր արցունքը կորզելու մտածումով, ազնուական այս բանաստեղծը կարելին պիտի ընէ, որ մարդիկ քիչ տեսնեն խարոյկը իր հոգիին*»³:

Նրա արևելահայ գրչեղբայրը հոգու և աստվածայինի մասին խոսելիս այսպես է արտահայտվում. դեռևս 1899 թ. իր ծննդավայրից ուղարկված մի նամակում գրում է. «*Մեր կյանքին պակասում են մարդուն աստվածային տիպ պարզևող, ոգի ու ձգտում ներշնչող վսեմ բաները, նրանց հետ և պոեզիան*»⁴:

Անշուշտ, շատ ստորջրյա խութեր կային Հովհ. Թումանյանի անձնական ու ստեղծագործական կյանքում, բայց այդ ամենով հանդերձ՝ Թումանյանի գեղարվեստական երկերի մեծությունն ամենից առաջ հատկանշվում է նրա

² Վահան Թեքեյան, Հրաշալի յարութիւն, Կ. Պոլիս, 1914, էջ 19:

³ Օշական Յակոբ, Վահան Թեքեյան, Պէյրուք, 1985, էջ 51:

⁴ Թումանյան Հովհաննես, Երկեր 6 հատորով, հ. V, Եր., 1959, էջ 149:

բովանդակության մեջ սիրո և հավերժականի խորարժարժ մշակումներով («Անուշ», «Փարվանա», «Հազարան բլբուլ», «Դեպի Անհունը», քառյակներ և ուրիշ երկեր), այսինքն՝ «մարդուն աստվածային տիպ պարզեցող, ոգի ու ձգտում ներշնչող, վսեմ բաներով»⁵:

Հովհ. Թումանյանը գրական գործունեության սկզբնական տարիներից իսկ ձևակերպել էր իր գեղագիտական չափանիշը, կյանքից ցոլած գեղեցիկի պաշտամունքը: Այստեղից էլ սկիզբ է առնում բանաստեղծի խորունկ մարդասիրությունը:

*Երազեցի շարունակ
Իմ կյանքի մեջ ես մանկուց
Ու մընացի միշտ մենակ
Պարտանքի մեջ՝ ես մանկուց:*

*Ես չըզտա ոչ մեկին
Երազներից իմ շքեղ,
Եվ ոչ մի մարդ, ոչ մի կին՝
Հերոսներից իմ շքեղ»⁶:*

Լեոն իր «Ռուսահայոց գրականությունը» գրքում գտնում է, որ մինչ Հովհ. Թումանյանն ու նրան ժամանակակից երգիչները «սենեկային» բանաստեղծներ էին: Հովհ. Թումանյանը բերում է բնության ու ժողովրդի մարդուն, նրան կարելի է «լեռան երգիչ» անունը տալ⁷:

Լեոն ճիշտ է նկատել, որ Հովհ. Թումանյանի երգը նոր ու թարմ շունչ ունի, «նորությունը», ինչը, սակայն, նա տեսնում է միայն բնության, լեռնային տարերքի զորության մեջ. «Բայց մարդը, մարդը - ահա ինչը չէ յաջողում պ. Թումանյանին»⁸: Այստեղ էլ իր արմատական սխալն է: Չէ՞ որ Հովհ. Թումանյանը մարդուն հասնում է կատարելության ըմբռնումի ճանապարհով, ինչը չէր կարող Լեոյին հասանելի լինել:

⁵ Մկրյան Մկրտիչ, Հովհաննես Թումանյանի ստեղծագործությունը, Երևան, 1981, էջ 12:

⁶ Թումանյան Հովհաննես, Երկերի լիակատար ժողովածու 10 հատորով, հ. I, էջ 89:

⁷ Լեո, Ռուսահայոց գրականությունը, Վենետիկ, 1904, էջ 82:

⁸ Նույն տեղում, էջ 83:

* * *

Վերադառնալով երկու մեծանուն բանաստեղծների՝ Հովհաննես Թումանյանի, Վահան Թեքեյանի գրական, ստեղծագործական աշխարհին՝ այժմ փորձենք լուծել գործնական առաջադրանք՝ զուգակից քննությամբ բացահայտել նրանց սիրո և աստվածային ըմբռնումի շփման կետերը:

Կյանքը սիրող բանաստեղծի պատասխանատվության փրկարար ցուցիչն է Աստծու հետ նրա հաղորդակցության ներքին խոհը, որն ի հայտ է բերում աշխարհի ու արվեստագետի հարաբերությունը: Կյանքն աշխարհիկ իր վայելքներով հաճախ խլում է բանաստեղծի ստեղծագործական գերագույն պահերից գուցե ամենաթանկագինը: Հովհ. Թումանյանի մտորումը իր ազնվության պոռթկումն էր.

*Կյանքըս արի հըրապարակ, ուրքի կոխան ամենքի.
Խսափան, խոսքան ու անպտուղ, անցավ առանց արդյունքի:
Ինչքա՛ն ծաղիկ պիտի բուսներ, որ չըբուսավ էս հողին...
Ի՛նչ պատասխան պիտի ես տամ հող ու ծաղիկ տըվողին...*⁹

Նա դժգոհ էր, որ ականա շռայլում էր իր կյանքը և Աստծու քարտուղարի դերում անհամեմատ քիչ էր լինում: Առօրյան և ազգային-քաղաքական բացառիկ հեքը խլում էին թանկագին պահեր աստվածային հետ «հանդիպումներից»: Այդ իսկ պատճառով Հովհ. Թումանյանին կարելի է մեղմ վերաբերվել: Բայց ինքը «մեղմ» չէ. շա՛տ բան ուներ գրելու, բայց ...ժամանակ չունեի:

Վահան Թեքեյանի համար ներքին համանման դժգոհությունը համազոր է ամլության, և իր հանդեպ վերաբերմունքը նկատելիորեն խստակյաց է, սակայն, որքան էլ զարմանալի է՝ թումանյանական պատկերային ենթախորքերում.

*Եւ զի շարունց չբուսաւ ծաղիկ մը եզրն իր ճամբուն
Եւ ուղեւոր մը շարունց չըհակեցաւ իր վրան...*¹⁰

1933 թ. Փարիզում լույս տեսած Վ. Թեքեյանի «Սերը» լավագույն ժողովածուն բացվում է թումանյանական գրական ավազանում թրծված հիմնա-

⁹ Թումանյան Հովհաննես, ԵԼԺ 10 հատորով, հ.2, էջ 57:

¹⁰ Թեքեյան Վահան, Հրաշալի յարութին, Կ. Պոլիս, 1914, էջ 76:

հարցեր ընդգրկող երեք նշանավոր ծոներով՝ «Աստուծո», «Հայ ազգին» և «Ընթերցողին»:

Ինչո՞ւ «Թումանյանական», որովհետև «Երեք ծոներ» շարքում ազգայինի և գեղագիտականի հակադրական ելազծերի համադրությունը Վ. Թեքեյանը լուծում է թումանյանական «բարձրից» եկող սկզբունքով:

Շարքը բացվում է «Աստուծո» ծոնով, որ գրվել է 1926-ին: Արվեստագետը գնում է «հաշվեհարդարի»՝ երկրային կյանքում իր տվածի-կորցրածի, անփութորեն շոայլածի մասին Աստծու հետ ճշմարիտ երկխոսության: Հաղորդակցության այս «բարձրից» խոսելու եղանակը Հովհ. Թումանյանի և Վ. Թեքեյանի ականառու ստեղծագործական շփումն է: Աստված նրանց երկուսի համար էլ «նախասկիզբ է, Աստուած նաեւ այն իջման սեղանն է, որի առջեւ գալիս է ստեղծագործական պարտքի հաշուետուութեան սուրբ պահը երկու երգիչների համար»¹¹:

Թեքեյանի «գրույցը» անբռնազբոս է. ներանձնականից ձգվում է դեպի համամարդկային խոհերի խտացումները: Դրանք կազմում են գեղեցիկի անհունը: Մենության խորխորատներից բացվում են մարդու և մարդկայինի ավագանները, որոնցից անցումը դեպի գուրն ու կարեկցությունը «կես քայլ է»: Ահա՛ բանաստեղծության «էստարրերը»: Եվ երիցս ճիշտ է երգիչը, երբ գտնում է իր գեղագիտության ավագանի ակունքը՝ հոգու տառապանքի և մխիթարության դաշտը.

Ամենաչափ Քու նըժարիդ կշոին դէմ՝

Բայց միայն ցաւ ու ափսոսանք ու արցունք...¹²

Սա է կազմում Թեքեյանի բանաստեղծության հիմնական բովանդակությունը՝ մեծ սիրո պտուղների փշրանքը, որ վեհացնում ու քնքշացնում է ընթերցողին, որ բարության և կարեկցանքի հունդն է: Նույն գաղափարն է զարգացնում Հովհ. Թումանյանը «Անուշ»-ի վերջին երգում:

Ուշադրություն է գրավում գեղագիտական մի մանրուք: Եթե ռուսական բանաստեղծության ներքին հյուսվածքը կազմում են «и слезы, и радость, и любовь», ապա Վ. Թեքեյանը մեր երգի ձևակերպումը փոխում է՝ ըստ ազգային ողբերգական ընկալումի՝ «Բայց միայն ցաւ ու ափսոսանք ու արցունք...»:

¹¹ Դանիէլեան Սուրեն, Միջուկի տրոհումը, գիրք 1, էջ 72:

¹² Թեքեյան Վահան, Գաղտնի պարտեզ, էջ 93:

Եվ անում է դա ափսոսանքով: Բանն այն է, որ աններելիորեն Հովհ. Թումանյանի «պարտադրած» կենսախնդությունը նահանջում է:

Վ. Թեքեյանի համար եկել է ստեղծագործական «պատասխանի» ժամանակը՝ ի՞ր հունձքն է, որ գուցե «փոշի» կարող է թվալ շատերի աչքին: Խստապահանջ բանաստեղծը գրում է.

*Շապերն երբեք չծաղկեցան՝ բայց ոմանք
Այդ հունտերէն գարնան առօրու մը ծըլան,
Եղան ոսրեր ու կապեցին դըրասանգ
Տունիս ճակտին, ու խամրեցա՛ն այս աշնան...
Յանցանքն իմս է, միմիայն ի՛մըս,գիտե՛մ,
Եթէ ես չեմ դըններ հիմա ուրիշ հունձք
Ամենաչափ Քու նըժարիդ կշռին դէմ՝
Բայց միայն ցաւ ու ափսոսանք ու արցունք...*

*Ամբողջն այս է, ու զայն քեզ սիրո՞ւ կ'ընծայեմ...*¹³

Նկատենք, որ գարունը պայմանական ժամանակ է. բանաստեղծի երիտասարդությունն է դա, իսկ հիմա կյանքի ճանաչողությամբ է լցված ինքը, ցավով, բայց իմաստնությամբ:

Վ. Թեքեյանի «Հայ ազգին» ծոն - բանաստեղծությունը քննելիս նորից մեր առջև Հովհ. Թումանյանի զգայաչափն է ու քաղաքական սթափությունը: Երկուսի ծրագրային քերթվածներում արվեստագետի անկեղծությունն ու ազնվությունը հակադրվում են անիրատես ու երազկոտ հայրենասիրության օրինակներին, որոնցով խճողված է մեր հայրենասիրական բանաստեղծությունը: Եվ առհասարակ, ի՞նչ է բանաստեղծությունը վերամբարձ հարցին նա պատասխանում է անպաճույճ պարզությամբ, հեզնանքի շաղախով.

*... Տողեր քաշել ու յանգեր գամել ետեւ ետեւէ
Ու կախել վար անոնցմէ մութ կանթեղներ իր սրտին...*¹⁴

¹³ Նույն տեղում:

¹⁴ Նույն տեղում:

Սիրելի հայրենիքը, հպարտանալ անցյալով, չի նշանակում, թե գրականությունը պիտի զոհաբերես պատմությանն ու քաղաքական ոգորումների փառաբանությանը: Երբ բանաստեղծությունն «ամուսնանում է» ժողովրդի պատմության հետ, այն էլ՝ «ասիական» գունեղությամբ, հայրենիքի խորհուրդը նույնանում է մարդկերի հետ: Անսպասելի զուգահեռ է, բայց բնորոշիչ: Թեքեյանն ահազանգում է, որ հայրենիքին նվիրված յուրաքանչյուր բանաստեղծություն վաղը մոռացության «վիհն» է ընկնելու, և ճշմարիտ է նրա խոսքի սլացքը.

*Ո՛հ, գիտեմ, չե՛ս ըսպասեր, չսպասեցի՛ր դուն երբեք
Ուրիշ բանի բայց եթէ զաւակներուդ քեզ համար
Տառապանքին, հեծութեան, գալարումին վշտաբեկ...*

*Ա՛ն եւ նեպէ՛, մարդակե՛ր, մոռացումի վիհն ի վար վար
Այս մասնիկներն ալ սրտի մ՞որ ամէն օր հիւծեցաւ
Քեզ եւ ինքզինքն իր վըրայ ծանրակրելու՛ն պատճառաւ...¹⁵:*

Վ. Թեքեյանը, որ Շ. Շահնուրի գնահատությամբ՝ «ամէն մէկ բառին եւ վանկին վրայ սիրտ հափցուց»¹⁶, տարակուսանք է հայտնում, թե իր հայրենաշունչ երգը լսելի կլինի ապագա սերունդներին, որ դրանով կարողանա սփոփի ուրիշ հոգիներ, սրտեր՝ իր սրտի պես կարեւոր:

«Հայրենիքիս հետ» բանաստեղծության սկիզբը նույնպես երևութական հակադրության մղում ունի. Հովի. Թումանյանը տարված է վեհի ու ամենայն բանաստեղծականի շնչով, անհունի ու հավերժի փիլիսոփայությամբ, երբ վրա է հասնում չարագուշակ աղետը: Նրա մոտ հայրենիքին դարձը կարոտի տարրերով է հարստացել, կողմնորոշիչ են «վաղուց» ու «թե՛ն» երկրորդական կարծես նշանակության բառերը բանաստեղծի հայացքը և դարձը ճշտելու ճանապարհին:

Երրորդ ձոնում՝ «Ընթերցողին» քերթվածում, Վ. Թեքեյանն ուրիշ կերպ է մոտենում այն հարցին, թե արդյո՞ք ընթերցողը հասու է իր գրական հայացքի խորությանը: Նա, սակայն, վստահ է, որ իրեն հասկացող լսարանը կամ

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 94:

¹⁶ Շահնուր Շահան, Երկեր երկու գրքով, գիրք երկրորդ, Երևան, 1985, էջ 199:

ընթերցողը դեռ գալու է: Իրեն միջավայրը ժամանակի մեջ կարող է և առայժմ չճանաչել. պեղել են միայն «հանքը վերին»:

Սա ազնիվ կասկածանք է. երևի իր վաստակի նկատմամբ՝ ժամանակի բանաստեղծների համեմատությամբ: Աստծո հետ երկխոսությունն ավելի ընդունայն է, իսկ ընթերցողին դիմելը, իր ընթերցողին ճանաչելն ավելի բարդ խնդիր է դառնում:

Ընթերցողին նա կոչում է «անցորդներ»: Պատկերն աղոտ հիշեցնում է «Տաղ հայերեն լեզվին»¹⁷ բանաստեղծությունը, որտեղ մեր անցյալի ու ներկայի քերթությունն ուրվագծվում է իբրև «մրգաստան», «դալարագեղ պուրակ», որով անցնողները մեր մշակութային Հայաստանը ճանաչող ու հարստացնող ուժն են՝ բանաստեղծներին քաջ ճանաչող ընթերցողները:

Վ. Թեքեյանը վստահ չէ իր ժամանակի ընթերցողների ընկալչության խորքին.

*Հոգիս իմս է, եւ որքան թրւիմ յանձնել զայն այսօրեղ
Անցորդներուն անձանօթ, իւրաքանչիւր էջի վրայ,
Հոգիս ի՛մս է, եւ ոչ ոք պիտի ամբողջ զայն ճանչնայ
Իր լոյսերովը պայծառ, իր մըթութեամբը ահեղ...¹⁸:*

Հենց առաջին տողից պիտի հասկանանք, որ Վ. Թեքեյանը ոչ թե արհամարհում է իր ընթերցողի գեղարվեստական ճաշակը կամ ըմբռնումը, այլ տեսնում է բանաստեղծական իր «ահեղ մթությունը», որի մասին միշտ տարբեր առիթներով ակնարկում է, որից ինքն էլ է երբեմն ընկրկում:

Հոգին, բանաստեղծի ներքին ես-ը և ստեղծագործական նպատակա-կետը նույնացած են.

*Հոգիս հանքի մ'է նման – ոսկի՞, ածու՞խ թէ կապար –
Որուն հազիւ հեղեղներ քրքրեցին խաւը վերին,
Մերթ հրճուանքի ու յաճախ սեւ հեղեղները ցաւին,
Մինչ հըրաբուխ մը խորունկ անոր ներքեւ կը գոռար...¹⁹:*

¹⁷ Թեքեյան Վահան, Գաղտնի պարտեզ, էջ 141:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 95:

¹⁹ Նույն տեղում:

«Հանքը» բանաստեղծի ներաշխարհին է՝ ցայսօր աննվաճ, «*չհասկցված*», բայց մեր մրգաստանին վերուստ ընծայված, ինչպես բնորոշել է գրականագետ Սուրեն Դանիելյանը, որ կազմել է բանաստեղծի ծննդյան 125-ամյակի հոբելյանական շքեղ ժողովածուն²⁰:

Զարմանալի է՝ Աստծու հետ Վ. Թեքեյանը խոնարհված է խոսում ծնկած, մինչդեռ ընթերցողի հետ՝ կարծես «բարձրից»: Այստեղ պետք է տեսնել ուղղակի աղերսներն իր մյուս գրչեղբոր՝ Հովի. Թումանյանի հետ: Ներաշխարհի հեղեղները շատ քրքրեցին նրանց ընթերցողները, բայց նրան, իսկ հոգին իրենն է, չհասան առարկայի խորքը, նշանակում է՝ մենք Վ. Թեքեյանին լավ չենք ճանաչում, ինչպես, ի դեպ, և Հովի. Թումանյանին, որի համար «*բանաստեղծության մեջ կյանքն ավելի է կյանք, քան իրականության մեջ*», իսկ արվեստագետի իր ըմբռնությունը ձևակերպել մի կարճ, բայց հանճարեղ բնութագրումով՝ «*Աչքի նման պարզ ու բարդ*»:

Վ. Թեքեյանն էլ է ճանաչում իր գրական ավազանի «անսովորությունը», իր և ընթերցողի միջև ձգված խորխորատը.

*Հոգիս ի՛մս է, եւ այսօր կը մըտածեմ թէ հա՛րկ էր
Զայն ա՛յս չափով ալ միայն՝ անցորդներուն ճանչցընել,
Մինչ կ'ուզէի քիչերուն՝ ամբողջովի՛ն զայն յանձնել...²¹:*

Ընթերցողների բազմությունը, համաժողովրդական բանաստեղծի պատրանքը արևմտահայ երգչին քիչ են խանդավառում: Նրան ընտրյալներն են ոգեշնչում:

«Բարձրից» բանաստեղծության մեջ Հովի. Թումանյանի քնարական հերոսն ուզում է կտրվել առօրյա աղմուկից, խորասուզվել տիեզերական անհունության մեջ: Այստեղ էլ թևածում է բանաստեղծի հզոր հոգին, անկախ այն բանից, իրեն հասցնո՞ւմ է հետևել «ընթերցողը».

*Ու պայծառ ցոլաց դեպ վերին այեր՝
Մարդկային ամեն հընարքներից վեր,
Վե՛ր ամեն շուքից և շամանդադից
Մինչև լուսեղեն ոլորտն անթախիծ...²²:*

²⁰ Նույն տեղում, էջ 12:

²¹ Նույն տեղում, էջ 95:

²² Թումանյան Հովհաննես, ԵԼԺ 10 հատորով, հ. 1, էջ 281:

Հովհ. Թումանյանի քնարական հերոսը վերևից է դիտում իր ընթերցողին՝ փորձելով հասկանալ նրան ու իրեն բաժանող և միավորող տարրերը: Քաղյակներից մեկում այն միտքն է զարգացնում, թե ինքն իբր «անհայտ» բանաստեղծ է՝ բնագիրը կարդալը դյուրին է, սակայն դժվար է ենթախորքը բացելը: Այն առավելապես ընթերցողի հմտությունից է կախված.

*Դու մի անհայտ Բանաստեղծ ես, չըրեսներված մինչ էսօր,
Առանց խոսքի երգ ես թափում հայացքներով լուսավոր:
Ես էլ, ասենք, զարմանալի Ընթերցող եմ բախտավոր,
Որ կարդում եմ էդ երգերը՝ էսքան հեշտ ու էսքան խոր»²³:*

Ընթերցողի հետ կապի ուղղակի արժեքը տազնապ է հարուցում Վ. Թեքեյանի երգերում: Լեզուն է «հոգիի» արտացոլանքը՝ «Տէ՛ր, ցաւ մըն ալ ա՛յս է հիմա, ցաւերէն ետք անհամար»²⁴.

*Լեզուն, որով գրեցի՝ երկրի երեսը քիչեր
Կը կարդային զայն արդէն ու պակսեցա՛ն անոնք ալ...²⁵:*

Հովհ. Թումանյանը նման տազնապներ չի ապրում: Նա շարունակում է ձգտել բնության ներդաշնակության, ծուլվել բնությանը, ծավալվել էության խորքերը.

*Ո՞վ է ձեռքով անում, ո՞վ,
Հեռվից անթիվ ձեռքերով.
Ջա՛ն, հայրենի՛ անտառներ,
Դուք եք կանչում ինձ ձեր քով»²⁶:*

Ներաշխարհի ինքնատիպ փոխկանչի համանման պահ ապրում է նաև Վ. Թեքեյանը.

²³ Թումանյան Հովհաննես, ԵԼԺ 10 հատորով, հ. 2, էջ 37:

²⁴ Թեքեյան Վահան, Գաղտնի պարտէզ, էջ 194:

²⁵ Նույն տեղում:

²⁶ Թումանյան Հովհաննես, ԵԼԺ 10 հատորով, հ. 2, էջ 31:

*Ամէ՛ն անո՛նց, որոնք երբեք չըզիտցան
Իրենց համար իմ սրտիս մէջ բարձրացած
Սեղանին վրայ ծխուող խունկը սրբազան...²⁷:*

Այս երկու ստեղծագործությունների տարբերությունն այն է, որ այստեղ ողջունողը (ծեռքով անողը) ինքը՝ բանաստեղծն է: Նա կանչում, ողջունում է նրանց, ում մտքով անգամ չի անցնում, թե նրանց համար այրվում, փոթորկվում, տառապում է մի սիրտ, մաշվում է մի կյանք: Այստեղ այնքան էլ էական չէ՝ Հովի. Թումանյանին կանչող «հայրենի անտառները» խորհրդանշակա՞ն են, թե՞ ուղղակի իմաստով են տրված:

Նման պահերին է հառնում իմաստնացած ոգին, և ձևակերպվում է խոհը՝ հաճախ հնչելով որպես պատգամ, որ գամվում է կեցությանդ խորքերում: Այս պարագայում այն խորունկ հարազատություն է գտնում գրչեղբոր երգում.

*Գանձեր ունեմ անտակ անծիր,
Ես հարուստ եմ, ջա՛ն, ես հարուստ,
Ծով, բարություն, շնորհք ու սեր,
Ճոխ պարզեմ եմ առել վերուստ:*

Այստեղ Վ. Թեքեյանի «Հաշվեհարդար»-ը բավական է հասկանալու, թե քո ամփոփած կյանքից ինչ մնաց.

*Ինչ որ գընաց ուրիշին՝ վերադարձաւ անուշցած
Ու զօրացած՝ հոգիիս մէջ մնալու յաւիտեան.
Ինչ որ տարաւ Սէրն ինձմէ՝ չըկորսնցուց զայն Աստուած
Տըւաւ ինձ ետ ու ըրաւ կեանքըս անով մի՛շտ բուրեան...²⁸:*

Ճիշտ այդպես է խորհում նաև Թումանյանը. «Ինչքա՛ն շատ եմ դեռ քեզ տալու, որ միանանք մենք նորից»:

Կյանքի և մահվան մասին խորհրդածությունները բնական երևույթ են և ամենևին էլ ոչ բանաստեղծական մենաշնորհ: Մնում է մխիթարանքը, և, իհարկե, «տվածը», որի մասին խոսում են՝ առանց ավստոսանքի, խորհում են

²⁷ Թեքեյան Վահան, Գաղտնի պարտեզ, էջ 35:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 122:

հպարտորեն ու բավականությամբ: Իմաստավորման միայն մեկ օրինակ. «Ինչ որ գրնաց ուրիշին՝ վերադարձաւ անուշցած» (Վահան Թեքեյան) և կողքին դնենք թումանյանական զուգակիցը. «Զարմանում եմ, թե, ո՛վ Շոայլ, ինչքա՛ն շատ ես տվել ինձ...»:

Իսկ դա գերագույն ճշմարտությունն է երկու բանաստեղծների մասին:

* * *

Մարդկային ոգին և հայոց հոգին երկու բանաստեղծների համար «ազգակական» սրտակցության աղբյուր են: Երկու երգիչներն էլ առանձնանում են հայ գրականության մեջ ոգու և հոգու իրենց տարընթաց և բազմերես մեկնություններով:

Ոգու փնտրտուքը գալիս է դեռ Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան...»ից: Նվարդ Թումանյանը հիշում է, որ երբ հայրը կարդում էր Նարեկացու «Ձա՛յն հառաչանաց, հեծութեան սրտի, ողբոց աղաղակի քեզ վերընծայեմ, Տեսողդ զաղտնեա՛ց...» տողերը, դեմքը պայծառանում էր, ապա սկսում էր խոսել Նարեկացուց:

Իսկ 1910 թ. ապրիլին «Հայի ոգին» հոդվածում Հովհ. Թումանյանը փորձել է բնութագրել ազգային կյանքի ու բնավորության յուրահատուկ գծերն ու նրանց պատմական աղբյուրները: Այդ կապակցությամբ հիշատակվում են նաև հոգևոր և նյութական ոլորտի այնպիսի երևույթներ, որոնք ուղղակի գծով կապվում են Գր. Նարեկացու անձի և խոսքի հետ:

Այն միտքը, թե որտեղ պետք է որոնել հայ ազգային ոգու ամենից բնորոշ դրսևորումները, նա շարունակում է այսպիսի հարցերով, որոնք ենթադրում են նաև փիլիսոփայական շեշտադրությամբ պատասխաններ: Բայց որտե՞ղ. արդյոք «ի խորոց սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ» տողերի հեղինակի երկնաչու պաղատանքների մեջ, թե՞ «Վերք Հայաստանի» հայրենասիրական ողբի հառաչանքների ու մորմոքների մեջ: Այսինքն՝ ազգայինի՞, թե՞ համամարդկայինի սահմաններում:

Անշո՛ւշտ, Գր. Նարեկացու «Մատենան»ի ու Խ. Աբովյանի «Վերք»ի զուգադրությունը պատահական չէր: Հովհ. Թումանյանն այդ երկու գրքերը համարում էր հայ ժողովրդի ազգային տառապանքի և ձգտումների բարձրագույն արտահայտություններ՝ մեկը հոգևոր մղումների անհաս բարձունքներում, իսկ մյուսը՝ ազգային-ազատագրական մաքառումների մեջ:

Ճիշտ ժամանակն է, որ ուշադրություն դարձնենք ամենից առաջ Հովհ. Թումանյանի այն գործերին, որոնց հիմքում դրված է, պայմանականորեն

ասենք, նարեկացիական բնութագրիչ «իրադրություն»՝ բանաստեղծի խորաքնին իմացական զրույցը Աստծու հետ:

Դեռևս 1891 թ. Հովհ. Թումանյանը գրում է «Կանչ» բանաստեղծությունը, որի մեջ արդիականացրել է հինավուրց նարեկացիական ձևը և Աստծո հետ նորոքյա զրույցի մեջ արծարծել է ժամանակակից մարդու բողոքն ու հույսերը.

*Թե՞ դու չգիտես,
Որ այսպեղ, երկրում
Մարդը ժպտերես
Մարդ է գիշարում.-
Դե արի՛ ու տե՛ս.
Ջարկի՛ր ու շանթի՛ր,
Եթե աստված ես
Դու վրեժխնդիր²⁹:*

Վ. Թեքեյանը ևս լավագույն գիտակն էր Գր. Նարեկացու, տիրապետում էր մասնավորապես «Մատյանը»: Ահա ևս մի կարևոր փաստ, որ խթան է Թումանյան - Թեքեյան ստեղծագործական թեմատիկ նոր «մերձեցման» համար:

Գր. Նարեկացու ստեղծագործությանը նա դիմում է «տիրոջ իրավունքով»՝ օգնության «հրավիրելով» իր այս կամ այն խոհը իմացական լայն կարկինով բացելու և բացահայտելու համար, ինչպես հուշում էր X դարի փիլիսոփա բանաստեղծը: Այս իրողությունը մենք շատ լավ տեսնում ենք Վ. Թեքեյանի «Աստվածերգություն» շարքում:

Կարծես պատասխանելով Հովհ. Թումանյանի «Կանչ» բանաստեղծության մտահոգություններին՝ Վ. Թեքեյանը նույն նարեկացիական ձևով արտահայտում է 1929 թ. գրած «Շվարում» բանաստեղծության Ա հատվածի մեջ.

*Բայց չըրի՛ր այդպես... Կ'ըլլան ոտնակոխ
Ուժովէն՝ նուազ ուժովներն ամէն,
Ու կը զարնուի՛ եղբայրն եղբորմէն...*

²⁹ Թումանյան Հովհաննես, ԵԼԺ 10 հատորով, հ. 1, էջ 86:

*Ի՛նչ խորհուրդ այս. մարդ մարդու ոտիս,
Եւ Դուն յափտեան տկարին ընդդէմ...
Աստուած իմ, ի՛նչպէս ըզՔեզ ըմբռնեմ...³⁰:*

Այս առումով գրականագետ Վազգեն Գաբրիելյանը ցավով ու ավստանքով է նշում, որ Թեքեյանը «...մտորում է աշխարհի անարդարության, մարդկային չարության մասին, զարմանում է ու զայրանում, որ մարդը մարդուն, անգամ եղբայրը եղբորը, ոտնակոխ է անում, թալանում, սպանում: Ասես կասկածի առնելով Աստծո ճշմարտությունը՝ Թեքեյանը հաճախ է հարցումներ ուղղում Նրան՝ մարդկանց սրտերը լցնել բարությանը, գոնե թույլ չտար, որ տկարը, խեղճը տառապի ուժեղների ձեռքին: Շվարում, բողոքում, ընդվզում է բանաստեղծը»³¹:

Ամբողջ շարքը սոգորված է նարեկացիական ոգով, ինչ-որ տեղ պետք է համամիտ լինել այն մտքին, որ Գր. Նարեկացու բազմաթիվ պատկերների հիմքը Աստվածաշունչն է, իսկ Վ. Թեքեյանի պատկերներինը՝ Գր. Նարեկացին:

ТЕМА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ БОЖЕСТВЕННОГО И ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ОВАНЕСА ТУМАНЯНА И ВААНА ТЕКЕЯНА

АЙАРПИ ХАЧАТРЯН

На первый взгляд мало точек соприкосновения в произведениях Ованеса Туманяна и Ваана Текеяна. В действительности глубока взаимосвязь между произведениями двух художников: человек и божественное, политическая судьба страны, творец и среда, философия любви и литературные другие поиски беспрестанных «взаимоотношений». Спасательным показателем ответственности любящего жизнь поэта является его внутренний диалог с Богом, который выявляет связь мира с художником. Обыденная жизнь своими укладами часто отнимает у поэта возможно самое драгоценное из абсолютных мгновений. Дух человека и армянская душа для двух поэтов – практически «родственные» сердечные источники. Два воспевателя выделяются в

³⁰ Թեքեյան Վահան, Գաղտնի պարտեզ, էջ 197:

³¹ Գաբրիելյան Վազգեն, Սփյուռքահայ գրականություն /3-րդ լրամշակված հրատարակություն/, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2008, էջ 43:

армянской литературе несогласованными и многообразными толкованиями духа и души. Поиски духа исходят еще из «Песен скорбных песнопений» Нарекаци.

Ключевые слова - Ованес Туманян, Ваан Текеян, соприкосновения, произведениях, взаимосвязь, человек, божественное, политическая судьба страны, философия любви, поэт, армянская литература, дух и душа, Нарекаци.

THE THEME OF THE INTERACTION OF DIVINE AND HUMAN IN THE WORKS OF HOVHANNES TUMANYAN AND VAHAN TEKEYAN

HAYARPI KHACHATRYAN

First of all, it looks like there were few points of contact in the works of Hovhannes Tumanyan and Vahan Tekeyan. In fact, there is a deep relationship between the works of two artists: Human and Divine, the political destiny of the country, the creator and environment, the philosophy of love and other literary searches of incessant "relationships".

A salutary indicator of life loving poet's responsibility is his dialogue with God, which reveals the connection of the world with the artist. Ordinary life with its delights often takes away perhaps the most precious moments of creative highlights from the poet. The human spirit and the Armenian soul of these two poets are practically "related" cardiac sources. Two singers are distinguished in Armenian literature by uncoordinated and diverse interpretations of the spirit and soul. The quest for the spirit comes from Narekatsi's "The book of lamentations".

Key words – Hovhannes Tumanyan, Vahan Tekeyan, relationship, human, divine, political destiny of the country, poet, Armenian literature, spirit, soul, Narekatsi.